

6

Voimauttava etnografia eettisesti kestäväenä tutkimustapana vanhuspalvelutyössä

Eveliina Saari & Vilja Levonius

Voimauttavassa etnografiassa hyvän työtavan tai käytännön näkyväksi tekeminen ja siitä käytävä yhteinen vuoropuhelu ja reflektio luovat emotionaalisen yhteyden ja suhteen tutkijan ja tutkimukseen osallistujan kesken. Voimauttava etnografia vahvistaa sitä osaa palvelutyöstä, joka saattaa olla työntekijöille itselleenkin huomaamatonta, mutta asiakkaiden kannalta arvokkainta. Erityisesti ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa on arvokasta tehdä näkyväksi se osa työtä, joka ei ole korvattavissa teknologioilla. Luvussa pohditaan suhteiden rakentamisen merkitystä tutkimuseettisten käytäntöjen näkökulmasta.

Työterveyslaitoksella tekemällämme tutkimuksella on usein tavoitteena käytännön hyöty, sovellettava uusi palvelu tai tuote. Me tutkijat lähdemme kentälle oppimaan mieli avoimena, ja meitä ajaa eteenpäin halu auttaa työntekijöitä työn muutoksissa. Kun työskentelemme heikommassa asemassa olevien ihmisten parissa, kuten vanhusten ja heidän hoitajiensa kanssa, sekä tutkimuksen että hoivan etiikka on keskiössä. Tutkimme vanhusten hoivaa aikana, jolloin teknologian uskotaan tehostavan hoitotyötä. Julkaisemme usein artikkelejamme terveystieteellisissä lehdissä, jotka vaativat eettisen ennakkoarvion. Näillä arvioinneilla on pääpaino biolääketieteellisen tutkimuksen etiikassa.

Etnografisessa tutkimuksessa tutkija pääsee kurkistamaan, mitä tapahtuu ihmisten välisissä vuorovaikutustilanteissa tai jännitteisissä valta-asetelmissä. Kyse on tutkimuksesta, jota tehdään sosiaalisesti herkissä asetelmissä, jossa tutkijan on oltava ikään kuin osa tapahtumia ja suhdeverkostoja. Tutkijan on oltava luottamuksen ar-

voinen, kun hän pääsee todistamaan sellaisia tilanteita työn arjesta, joita ei yleensä näytetä ulkopuolisille. Etnografiset analyysit voivat antaa äänen ja näkökulman vähän valtaa ja asemaa omaaville työntekijäryhmille. Ne voivat voimauttaa ja hätkähdyttää tutkimukseen osallistuneita.

Voimauttava etnografia käsitettä on käytetty aiemmin koulumaailmassa tehdyssä etnografisessa tutkimuksessa (Robinson 2005). Sillä on viitattu tasavertaisen ja samaistuvan suhteen muodostumiseen tutkijan ja havainnoitavien opettajien kesken oivaltamalla, että opettaja on samassa suhteessa oppilaidensa kanssa kuin tutkija suhteessa kenttäänsä. Keskeistä siinä on pyrkimys oppia tutkittavan kentän maailmasta ja välittää tutkimuksen lukija oppimaan ja voimautumaan lukemastaan. Voimauttava etnografia muistuttaa myös lähtökohdiltaan Silvia Gherardin (2019; 2023) kuvailemaa affektiivista etnografiaa, jossa etnografisen tutkijan suhdetta voi luonnehtia yhteistyösuhteena (*being with*) tai välissä olemisena (*being in between*) tutkimukseen osallistuvien kanssa. Affektiivisessa etnografiassa nähdään, että se millaisen suhteen tutkija onnistuu luomaan tutkimuksen kentällä olevien ihmisten kanssa vaikuttaa tutkimukseen enemmän kuin tietty tieteellinen metodi. Tämä suhde on muuttuva ja suhde muotoutuu myös tutkijan kirjoittaessa etnografista narratiiviaan (Gherardi 2019, 745). Affektiivisessa etnografiassa tunteminen tai tulla tunnetasolla kosketetuksi on sallittua ja suositeltavaa. Tunne toimii tutkimuksen voimavarana ja väylänä siihen, että tutkija voi kehollisena olentona vaikuttaa ja aistia kentällään ympäristöstä sellaista, joka saa hänet virittymään yhteiseen ymmärrykseen (Gherardi 2023). Oma tulkintamme voimauttavasta etnografiasta korostaa erityisesti tutkimukseen osallistuvien mahdollisuutta voimautua oman toimintansa näkemisestä etnografisen aineiston kautta.

Pohdimme tässä luvussa, miten etnografisessa tutkimuksessa perinteinen tapa määritellä tutkimusetiikka ei kiinnitä tarpeeksi huomiota siihen, miten iso vaikutus tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien välisellä suhteella on tutkimuksen kulkuun ja onnistumiseen. Ihmisiin kohdistuvan tutkimuksen eettiset käytännöt, jotka juontavat juurensa biolääketieteellisestä tutkimusperinteestä edellyttävät, että tutkijan vaikutus kentällä oleviin ihmisiin olisi mahdollisimman vähäinen. Tutkija ei saisi häiritä työtä, eikä tutkimuksesta saisi koitua kenellekään terveydellistä haittaa. Käytännössä etnografin tulisi kuitenkin pystyä perustelemaan tutkimuksen hyödyt ja merkitys tutkimukseen osallistuville ymmärrettävästi tutkimuksen kuluessa. Pohdimme, millä tavoin voisimme kohdella tutkimukseen osallistuvia, ei vain aineistomme lähteinä ja tutkimuksen kohteina, vaan tasavertaisina tutkimusilmiön ymmärryksen tuottajina, kanssaoppijoina.

Tämä ajatusmalli voidaan nähdä osana laajempaa yhteiskunnallista ajattelutavan muutosta niin kutsuttua osallistavaa käännettä (Meriluoto & Litmanen 2019), joka kutsuu ihmisiä aikaisempaa aktiivisemmin osallistumaan itseään koskevaan päätöksentekoon ja yhteiskunnalliseen toimintaan. Tutkimuksen osalta tämä merkitsisi mahdollisuutta ottaa osaa tutkimustiedon sisällön kehittämiseen, ja siihen että tutkimukseen osallistuvan oma tulkinta tapahtumista otetaan aidosti huomioon. Kun tutkija tekee tutkimusta osallistujan kanssa, osallistuja voi tuoda tutkimukseen myös

omat kokemuksensa, näkökulmansa ja ajatuksensa (Hietala, Kulmala, Mietola, Sotkasiira & Turja 2023). Tutkimuksessamme emme edellytä, että osallistujat itse keräisivät tutkimusaineistoa työnsä ohella, mutta tarjoamme heille mahdollisuuden reflektoida ja oppia omasta aineistostaan.

Haastamme tässä luvussa tutkimuksen eettisten sääntöjen noudattamiseen perustuvan proseduraalisen etiikan käsityksen siitä, millä tavoin tutkimuksen eettisyys tulisi toteutua ja millainen suhde tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien välillä tulisi vallita etnografisen tutkimuksen kuluessa. Pohdimme, miten luoda tutkittavien kanssa sellainen luottamuksellinen suhde, jossa toteutuu dialoginen ja relationaalinen tutkimusetiikka sekä mahdollisuus luoda tutkimuksella parempaa sosiaalista todellisuutta, esimerkiksi parempia työoloja. Tarkastelemme sitä, miten juuri hoivan tutkimukseen sopii tällainen näkemys, jossa tutkija muodostaa empaattisen suhteen tutkittavan kanssa.

Tutkimuskenttämme on vanhusten hoito- ja hoivatyö, joka on viime vuosina kärsinyt henkilöstöpulasta, ja hoivan on nähty olevan yhteiskunnassamme jopa kriisissä (Kröger 2019; Kovalainen & Rhodes 2021). Vanhustyössä on otettu käyttöön erilaisia teknologioita hoiva- ja hoitotyön tehostamisen ja laadun parantamisen toivossa (Kröger 2019; Hämäläinen 2020). Tutkimuksemme lähti liikkeelle siitä huolesta, ovatko teknologian kehittäjien lupaukset luoda teknologian keinoin enemmän aikaa empatialle katteettomia. Ovatko ihmisten inhimillinen kohtaaminen ja empatia edelleen hoitajien työn ytimessä vai kuluuko heidän aikansa teknologisten laitteiden ja ohjelmien kanssa toimimiseen? Tutkimme ilmiötä havainnoimalla ja haastatteleamalla hoitajia kotihoidossa ja tehostetussa palveluasumisessa. Jäljitimme tutkimuksessamme erityisesti sitä, miten empatia ja hyvä hoiva toteutuvat arkityössä, kun hoivatyöhön tuodaan yhä enemmän teknologiaa (Saari, Koivisto, Koskela, Käsälä, Rydman & Turunen 2022; Koivisto, Koskela, Saari & Ruusuvuori 2022; Saari, Koskela, Käsälä 2024a; Levonius & Sivunen 2024). Tässä luvussa valotamme erityisesti dialogisen ja relationaalisen tutkimusetiikan toteutumisen mahdollisuutta etnografisessa tutkimuksessa, samalla kun pyrimme ymmärtämään hoitajien tapoja ja käytäntöjä luoda empaattinen vuorovaikutussuhde ikääntyneen asiakkaan kanssa. Mielenkiintoisesti samat feministisen hoivaetiikan periaatteet soveltuvat näihin molempiin. Feministinen hoivaetiikka tarkastelee hoivaa moraalisenä ja poliittisena käsitteenä korostaen ihmissuhteiden ja haavoittuvuuden merkitystä eettisyyden perustana (Hämäläinen 2024; Keller & Kittay 2017; Tronto 1993). Teoria haastaa perinteisen oikeudenmukaisuusetiikan, siirtäen huomion konkreettisiin hoivan käytäntöihin ja yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin (Held 2006; Sevenhuijsen 1998).

Työn muutosta, uuden ja vanhan työtavan yhteentörmäystä, on käsitelty esimerkiksi kehittävän työn tutkimuksen piirissä (Engeström & Sannino 2021; Toiviainen luku 8) käyttämällä oppimista virittävänä kohtina työn häiriökohtia, katkoksia ja toimimattomuuksia enemmänkin kuin onnistuneita rutiineja. Vanhustyön kontekstissa haluamme puolestaan lähestyä työtä ja tapahtuvaa muutosta ymmärtämällä, mitä tapahtuu hyvässä hoivatyössä ja asiakasvuorovaikutustilanteessa. Haluamme vahvistaa ja tehdä näkyväksi sitä osaa hoivatyöstä, mikä on mahdollisesti vaarassa kadota,

kun esimerkiksi toiminnanohjausjärjestelmä korostaa työn standardimuotoisuutta, aikarajoitteisuutta ja hoitosuunnitelmaan merkittyjen tehtävien suorittamista (Koskela, Käsälä & Saari 2023; Saari, Koskela, Käsälä 2024b). Pohdimme, miten käyttää tällaista onnistunutta yksilöllistä rutiinia tai tilanteista toimintatapaa reflektion pohjana tutkimukseen osallistuvan kanssa siten, että hänen itsetuntemuksensa, oman työn laatu ja kehittämismahdollisuudet avautuvat hänelle uudella tavalla. Kutsumme tätä voimauttavaksi etnografiaksi (ks. Robinson, 2005; Gherardi, 2018; 2022). Voimauttavassa etnografiassa tutkija luo empaattisen suhteen tutkimukseen osallistuvien kanssa. Tämä tapahtuu kutsumalla heidät mukaan kuvatus videoaineiston tulkitseen, taustoittamiseen, tilanteen merkityksen ja vaihtoehtojen kehityskulkujen pohdintaan.

Käsitlemme luvussamme ensin perinteisen ihmisiin kohdistuvan tutkimuksen tutkimusetiikan periaatteita ja vaikutuksia siihen, millaisena näemme tutkimukseen osallistuvat. Toiseksi kuvaamme, miten feministiseen hoivaetiikkaan perustuva tutkimuseettinen lähestymistapa tarkastelee etnografisen tutkijan mahdollisuuksia muodostaa vuoropuhelu ja suhde kentän osallistujien kanssa. Tuomme esiin myös omia ratkaisujamme etnografisen tutkimusprosessin eri vaiheista. Kolmanneksi esittelemme kehittämämme Empatia-videoreflektiomenetelmän, joka toimii vanhustyön hoitajien havainnoivassa tutkimuksessa keinona ottaa hoitaja tutkijan rinnalle reflektoimaan ja oppimaan omasta toiminnastaan. Se edustaa eettiseltä perustaltaan relationaalista, suhteita rakentavaa toimintatapaa. Lopuksi vedämme yhteen, mitkä ovat voimauttavan, suhteita rakentavan etnografian piirteet, ja miten niitä voisi toteuttaa nykyistä laajemmin työn etnografisessa tutkimuksessa.

Proseduraalisen tutkimusetiikan rajoitukset ja tutkijan suhde tutkittaviin

Ihmisiin kohdistuvan tutkimuksen eettiset käytännöt perustuvat hallitsevasti biolääketieteellisissä kontekstissa kehitettyihin periaatteisiin, kuten tutkimukseen osallistujan edun mukaisesti toimimiseen (*beneficence*), tutkittavan vahingoittamisen estämiseen (*non-maleficence*), tutkittavan kykyyn tehdä tietoon perustuva vapaaehtoinen päätös tutkimukseen osallistumisesta (*respect for autonomy*) ja niukkojen resurssien oikeudenmukaiseen jakamiseen (*justice*) (Beauchamp & Childress 2001). Näillä periaatteilla pyritään erityisesti oikeudenkäyntien ehkäisemiseen ja ne ovat vakiintuneet tutkimuksen eettisissä toimikunnissa säännöiksi, joiden toteutumista ennakoidaan ja arvioidaan (Kloetzer 2023). Niitä sovelletaan lähes sellaisenaan myös sosiaalitieteellisiin tutkimuksiin, vaikka ne edustavat tieteen epistemologisesti niihin heikosti istuvaa logiikkaa (Pollock 2012; Denzin 1997).

Tutkimuseettinen neuvottelukunta julkaisi vuonna 2009 ensimmäisen kerran humanistista, yhteiskuntatieteellistä sekä ihmiseen kohdistuvaa luonnontieteellistä, tekniikan alaa ja taiteellista sekä ei-lääketieteellistä tutkimusta koskevat eettiset oh-

jeet ja suositukset eettisen ennakkoarvioinnin tekemiseksi. Ohjeissa todetaan lyhyesti tutkimuksen sosiaalinen luonne: ”Ihmiseen kohdistuvassa tutkimuksessa eettiset kysymykset korostuvat tutkijan ja tutkittavan kohtaamisessa. Kohtaamisiin sisältyy usein ennakoimattomia tekijöitä, eikä eettisiin kysymyksiin ole aina selkeästi yhtä ainoaa ratkaisua.” (TENK 2019, 7.) Ohjeet perustuvat biolääketieteellisen tutkimuksen perinteeseen. Niihin sisältyy suositus kirjallisesta suostumuksesta, oikeus perua suostumus milloin tahansa sekä vaatimus saada tietoa tutkimuksen sisällöstä ja henkilötietojen käsittelystä. Eettinen ennakkoarviointi kohdistuu ohjeiden mukaan tutkimuksesta ja sen tuloksista tutkimukseen osallistuvalla mahdollisesti koituvan haitan ennakkointiin, kuten biolääketieteellisessäkin tieteen perinteessä. Uutta on kuitenkin esimerkiksi ohjeisiin sisältyvä vaade siitä, että osallistuja ”tietää olevansa tutkittavana, erityisesti tilanteissa, joissa tutkija on tutkittavaan nähden myös jossain muussa kuin tutkijan roolissa.” (TENK 2019, 9.) Tämä on etnografisen ja erityisesti autoetnografisen tutkimuksen kannalta haastava kohta: miten tiedottaa asianmukaisesti koko kenttä ja sosiaalinen verkosto, jossa tekee havaintoja, kun samalla henkilö toimii jossain muussa kuin tutkijan roolissa, esimerkiksi työn kehittäjänä? Voi myös olla vaikeaa informoida kaikkia osallisia, jos tutkimusta tehdään julkisissa paikoissa (Pollock 2012).

Tutkimuksen etiikka rajautuu niin sanotussa proseduraalisessa etiikkanäkemyksessä helposti tutkimuksen kenttävaihetta edeltäväksi pakolliseksi tutkimuksen riskejä kertaluontoisesti punnitseväksi lupaprosessiksi. Tämänkaltaisessa prosessissa arvioidaan tutkimussuunnitelman laatua, tutkimustiedotetta ja tutkittavien anonymitteettia suojaavia toimenpiteitä ja ennakoidaan tutkimuksen haittatekijöitä. Proseduraalisen etiikkanäkemyksen mukaisessa lupaprosessissa tutkimuksen hyötyjen ja hyvyyden arviointi jää taka-alalle tai kokonaan huomiotta.

Tutkimusaineistosta on tehty proseduraalisessa tutkimusetiikassa tärkeä ja tarkasti suojattava sekä salassa pidettävä asia. Kärjistetysti sanottuna aineiston tarkka suojaaminen muistuttaa siitä, että kerätty tutkimusaineisto on jotain salaista, joka voi jopa vahingoittaa tai saada aikaan harmia tutkittaville (Denzin 1997, 272). Kuitenkin haastateltavat saattavat puhua lähipiirinsä kanssa samoista aiheista kuin haastatelluissa. On toki tärkeää, ettei omaa työtä ja työyhteisöä koskeva kritiikki silti henkilöidy tutkimustuloksissa, vaan se voidaan nostaa esiin yleisempänä asiana, josta pitäisi käydä keskustelua. Toisaalta moni tutkimuksen rahoittaja suosittelee nykyisin aineiston avaamista muiden tutkijoiden käyttöön tutkimuksen valmistumisen jälkeen, kunhan aineisto on ensin anonymisoitu. Avoimuutta perustellaan sillä, että se vähentää tarvetta kerätä tarpeettomasti samankaltaisia aineistoja (TENK 2019, 13). Etnografisen aineiston avaamisen kohdalla sivuutetaan sen merkitys, millainen esiymmärrys ja valmius tulkintaan kentällä havaintoja tekevällä ja suhteita rakentavalla tutkijalla kertyy tunnekokemuksena ja sellaisissa keskustelusuhteissa, joista vain osa siirtyy kenttäpäiväkirjoihin.

Yksityisyyden suojan kiristymistä on edistänyt vuonna 2018 voimaan astunut EU:n tietosuojaa-asetus (GDPR), joka koskee henkilötietorekisterien keräämistä ja käsitteilyä. Tietosuojaa-asetus edellyttää henkilötietojen käsittelemistä lainmukaisesti, asian-

mukaisesti ja rekisteröidyn kannalta läpinäkyvästi. Aineisto on säilytettävä muodossa, jossa rekisteröity on tunnistettavissa ainoastaan niin kauan kuin on tarpeen tietojenkäsittelyn tarkoitusten toteuttamista varten (Tietosuojavaltutuetun ohjeet 2023). Tämä on johtanut ainakin omissa laadullisissa tutkimuksissamme esimerkiksi siihen, että pyrimme minimoimaan henkilöä koskevien taustatietojen keräämisen, vaikka niillä voisi olla tulosten tulkinnan kannalta merkitystä.

Formaalissa tutkimuseettisessä arvioinnissa oletetaan, että tutkittavat ovat kohteita, aineiston lähteitä (Pickering & Kara 2017). Kun tutkimuseettinen arvio ja lupa käynnistää tutkimus on saatu, tutkimuksen eettisiin lupakysymyksiin ei välttämättä palata tutkimusprosessin kuluessa. Kirjallisessa suostumuksessa tutkimukseen osallistujalle on luvattu, että osallistuja voi ilmoittaa vetäytyvänsä tutkimuksesta vielä myöhemmin, ainakin ennen analyysien kirjoittamista. Näin kuitenkin harvoin käy, kun yhteydenpito tutkijaan katkeaa aineistonkeruun jälkeen. Tutkija ei muistuta enää olemassaolostaan välttämättä edes tutkimusraporttia lähettämällä, jolloin tutkimukseen osallistujalla ei ole tietoa millaisia tuloksia tutkimuksesta syntyi ja missä hän loppujen lopuksi oli osallisena.

Kertaluontoinen eettisyyden arviointi sopii heikosti etnografiseen tutkimukseen, jossa tutkija viettää usein pitkiä aikoja kentällä, muodostaa uusia suhteita tutkittaviin tutkimuksen kuluessa ja kohtaa muuttuvissa työtilanteissa toimijoita, joita ei ole pystytty etukäteen informoimaan tutkimuksesta. Tutkijan on pystyttävä neuvottelemaan ja perustelemaan kentällä olemisensa oikeutus jatkuvasti, mutta tilanteeseen sopivasti, niin ettei esimerkiksi omilla kirjallisilla suostumuspyyntöillään häiritse tai pysäytä kohdalleen ennakoimattomasti avautuvia herkkiä sosiaalisia tilanteita.

Pitkäaikainen kentällä olo etnografisessa tutkimuksessa vaatii luottamuksellisen suhteen rakentumista tutkittavien kanssa. Tämän luottamussuhteen rakentamiseen eettisen ennakoarvioinnin ohjeet eivät anna juuri opastusta. Etnografisessa tutkimuksessa tutkija asettaa itsensä ikään kuin oppijan asemaan joutuessaan kysymään tutkimukseen osallistuvilta itsestään selviä asioita havainnoinnin lomassa. Tutkimuksen kuluessa tästä syntyy odotus, että tutkija avaa vastavuoroisesti tutkimustaan ja sen merkitystä osallistujille. Tutkimus voi esimerkiksi auttaa tutkimukseen osallistuvia oppimaan ja näkemään omien työkäytäntöjensä vahvuudet tai epäkohdat uudella tavalla tutkimuksen tukemana.

Relationaalisen tutkimusetiikan näkökulma etnografisessa tutkimuksessa

Feministisessä tieteentraditiossa, jota myös kutsutaan relationaaliseksi tutkimusetiikan näkökulmaksi, laadullisen tutkimuksen eettisyyden on esitetty perustuvan sääntöjen ja sopimusten noudattamisen sijaan tutkijan koko eettiseen ajattelutapaan ollessaan tekemisissä tutkimukseen osallistujien kanssa (Pollock 2012, 3; Edwards & Mauhtner 2002; Stacey 1988). Jos kohtelemme tutkimukseen osallistujia ikään kuin

tutkittavan ilmiön kanssatulkitsijoina, ei kohteina, joiden toimintaa analysoidaan, se laajentaa eettisyyden ulottumaan koko tutkimusprosessiin, ja vuoropuhelun mahdollisuuden aina tutkimustulosten raportointiin asti (Kloetzer 2023). Tutkijan henkilökohtainen tapa ottaa osallistuja mukaan tutkimusprosessiin on joustava, kehittyvä ja jatkuvasti neuvoteltava suhde. Tämä kattaa kaiken kentälle pääsystä tulosten tulkintaan ja on eettisen ajattelun ydin, erityisesti etnografisessa tutkimuksessa.

Tutkimuksen eettisyys rakentuu ja on läsnä feministisen tieteen tradition mukaan siinä, millaisen teoriaviitekehyksen tutkija valitsee, miten hän muotoilee tutkimuskysymyksensä, analysoi aineistonsa ja kirjoittaa tulkintansa (Edwards & Mauhtner 2012). Hyvän hoivan eettiset periaatteet, kuten herkkyyks kuulla, tulla kuulluksi tasavertaisena ihmisenä, ja vastata toisen ihmisen tarpeeseen kunnioittavalla tavalla (Noddings 1984), voidaan nähdä soveltuvan myös tutkijan ja tutkimukseen osallistujan välisen suhteen eettiseksi perustaksi.

Relationaalisessa näkökulmassa tutkija arvostaa kokemustietoa, pyrkii vuoropuheluun tutkittavien kanssa jo ensimmäisten alustavien tutkimuslöydösten äärellä ja pitää huolta tutkimustulosten palauttamisesta tutkittaville. Tutkija ei kohtele tutkimukseen osallistuvia vain tiedon lähteinä vaan tutkittavan ilmiön kanssatulkitsijoina. Osallistujat mielletään aktiivisina toimijoina, jotka tuovat tutkimukseen oman näkökulmansa ja myös mahdollisen kritiikkinsä (Pollock 2012). Tutkijalta tällainen suhde vaatii empatiaa, kykyä asettua tutkittavan asemaan, ja sen näkemistä, että tutkimus on yhteistyötä tutkittavien kanssa, työtä, jossa tutkijalla on moraalinen velvollisuus myös altistaa havaintonsa tutkittavien tulkinnoille (Costley, Elliott & Gibbs 2010, 43).

Seuraavassa nostamme esiin muutamia esimerkkejä tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien kohtaamisista tutkimuksen eri vaiheissa, joissa suhteen luottamus rakentuu ja konkretisoituu.

Tutkijan ja tutkimukseen osallistujien suhde etnografian eri vaiheissa

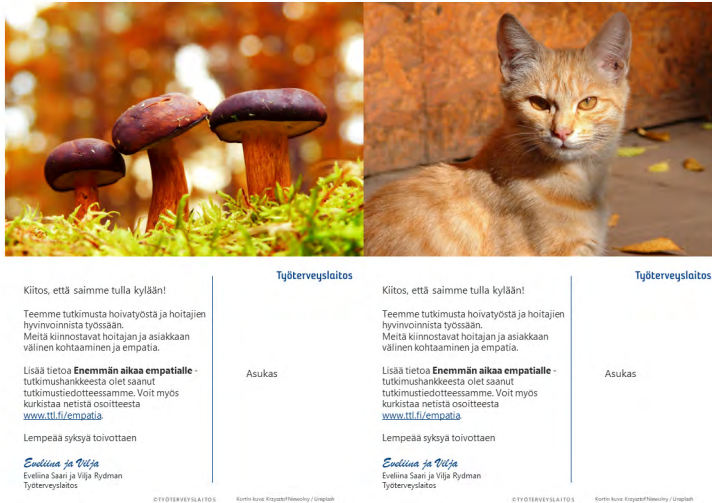
Istumme hoitajan kanssa pienessä huoneessa eräässä hoivakodissa. Olemme juuri katsoneet videolta aiemmin kuvaamiamme otteita hänen työpäivästään tehostetussa palveluasumisessa. Hoitaja on oivaltanut, kuinka uupunut hän on ja ääni särkyy kesken puheen. ”Minulla ei ole aikaa ihmisten kanssa keskustella, jos haluan, että saan toiset asiat tehtyä. Voi sanoa, että löytäisit aikaa, mutta minulla ei ole aikaa.” Meidän tutkijoiden ja hoitajan välille on syntynyt luottamuksellinen suhde, hän uskaltaa avautua vaikeistakin asioista ja kertoo monista työyhteisön epäkohdista. (ote kenttäraportista 17.09.2021)

Havainnointivaihe

Haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten (kuten muistisairaiden vanhusten tai lasten) saaminen mukaan tutkimukseen vaatii tarkkaa eettistä pohdintaa. Asemastaan huolimatta, tai juuri sen takia, heille on annettava mahdollisuus olla tutkimuksessa vaikuttavia toimijoita, osallistujia, ei vain kohteita. Kirjallinen suostumus tutkimukseen osallistumista varten voidaan saada heidän läheisiltään, mutta silti heillä on oikeus kieltäytyä itse havainnointitilanteesta. On pohdittava kenen etua koko tutkimus ajaa eettisessä mielessä, ja miten tutkija voisi tuoda sen esiin ymmärrettävällä tavalla sekä osallistujille että tieteellisessä raportoinnissa.

Kun tutkimukseen osallistuu muistisairaita vanhuksia, tutkijan on varauduttava perustelemaan useaan kertaan, miksi hän liikkuu hoitajan mukana ja kuvaa tapahtumia. Vaikka kirjallinen suostumus osallistua tutkimukseen olisi saatu vanhuksen läheiseltä etukäteen, ennen havainnointia, on jokaisen tapaamisen yhteydessä perusteltava, mitä tutkija on tekemässä ja mistä tutkimuksessa on kyse. Kun havainnoimme hoitajan vuorovaikutustilanteita hoitajien kotikäynneillä sekä hoivakodeissa, koimme että meidän piti olla samanaikaisesti huomaamattomia ja toisaalta valmiita kertomaan, miksi olemme työpäivässä mukana. ”Tutkimme, miten hoitaja tekee työtään ja miten keskustelunne sujuu. Tutkimme empatiaa.” Näin lyhyeksi tiivistimme läsnäolomme havainnoinnin kuluessa ja olimme valmiita vastaamaan lisäkysymyksiin. Kotihoitokäynneillä jotkut asiakkaat halusivat ilmaista mielipiteensä hoidosta. Vaikkemme olleet varautuneet tekemään erikseen asiakashaastattelua, annoimme tähän mahdollisuuden kuuntelemalla ja tallentamalla ne myös aineistoksi.

Halusimme kentällä olemisen yhteydessä ja sen jälkeen myös kiittää mahdollisuudesta havainnoida. Koska kyse oli monessa tapauksessa muistisairaista vanhuksista, jätimme havainnoinnin kohteena oleville asiakkaille merkiksi käynnistämme kiitoskortin (Kuva 6.1.), jossa oli lyhyesti kerrottu tutkimuksen tarkoitus ja yhteystietomme. Tämä kirvoitti varsinkin kotihoitokäyntien asiakkaalta yleensä vastakiitoksen ja välillemme pienen keskustelun tutkimuksesta. Postikortti mahdollisti myös yhteydenoton tutkijoihin jälkikäteen, ja se oli ymmärrettävässä muodossa esitetty muistin virkistäjä. Saimme havainnointivaiheen jälkeen sähköpostitse muutaman yhteydenoton, joissa asiakas tai hänen läheisensä kysyivät tutkimuksesta tai kehuivat hoitajan empaattista toimintaa.

Kuva 6.1. Kiitoskortti, joka muistuttaa vanhukselle tutkijoiden käynnistä ja kertoo samalla mahdollisesti myös tämän omaisille, että tutkimuskäynti on tehty. © Työterveyslaitos

Haastattelusuhde

Hyvän tasavertaisen suhteen luominen tutkittavien kanssa edellyttää herkkyyttä jo haastattelutekniikassa. Haastateltavan kanssa tulisi luoda vuoropuhelu, joka ei ole haastattelijan kontrolloima kuulustelutilaisuus. Sen sijaan haastattelijan tulisi olla herkkä sille, mitä kuulee ja olla valmis pysähtymään, tekemään lisäkysymyksiä ja poikkeamaan alkuperäisestä kysymysluettelostaan (Pickering & Kara 2017). Haastattelun lopuksi tutkija voi kertoa tarkemmin, miten aikoo analysoida haastatteluja, ja reflektoida hetken yhdessä haastateltavan kanssa miltä haastattelu tuntui, mitä se viritti ajattelemaan tai mitä jäi sanomatta (Josselson 2007).

Aineisto anonymisoidaan tutkimukseen osallistuvien henkilöiden suojaamiseksi niin, etteivät ulkopuoliset pysty yhdistämään henkilöitä puheotteisiin, mutta haastatellut itse ja jopa heidän yhteisönsä saattavat silti tunnistaa kenestä on kyse. Siksi anonymisoinnista ja otteiden käyttämisestä on hyvä puhua jo haastatteluvaiheessa. Sisällöltään eettisesti herkissä aiheissa voi olla perusteltua yhdistellä aineisto-otteita tai luoda narratiiveja, joissa on aineksia useammalta henkilöltä, niin että huomio ei kohdistu sen miettimiseen, kuka on sanonut, vaan mitä sanotaan (Pickering & Kara 2017). Joka tapauksessa mahdollisuus tarkistaa oma aineisto-otteensa tutkimuksen käsikirjoitusvaiheessa on omiaan pitämään yllä suhdetta tutkittaviin, edes minimaalisesti.

Yleensä tutkimuksen osallistujat eivät ole aiemmin lukeneet etnografisia tutkimuksia, jolloin suorien haastatteluotteiden käyttäminen raporteissa voi tuntua heistä oudolta ja jopa pelottavalta. Jos tutkimusraportin vain lähettää tutkimukseen osallistuneelle ikään kuin tarkistettavaksi, että hänen puheotettaan voi käyttää, eniten voi hämmästyttää puhekielisyyden säilyttäminen valituissa haastatteluotteissa kaikkine huokauksineen ja epäröintineen (Pickering & Kara 2017). "Saatte minut näyttämään

idiotilta” tai ”puhunko todella noin epäselvästi” ovat tutkimukseen osallistujan tavanomaisia reaktioita, jolloin tutkijan on oltava valmis tekemään kompromisseja aineiston esittämisen suhteen.

Yhteisen tulkinnan ja yhteiskirjoittamisen mahdollisuus

Shamser Sinha ja Les Back (2014) kuvaavat tutkijan ja osallistujan suhdetta yhteisenä tulkintaprosessina. Siinä teoriat ja käytäntö yhdistyvät, molemmat osapuolet oppivat uutta, ja tutkimuksen tulkinta syvenee. Tällaisessa suhteessa tutkimukseen osallistujasta voi kehittyä jopa kanssakirjoittaja ja tutkimuksen tulosten esittäjä. Näin voi tapahtua erityisesti, kun tutkimuksen tavoitteena on tuoda esille yhteiskunnan marginaalisia ääniä. Yhteisen hyvän esille tuojana ja tärkeän yhteiskunnallisen näkökulman avaajana tutkimukseen osallistuva voi haluta esiintyä tutkimuksessa omalla nimellään pseudonyymien sijaan.

Voimauttava etnografia suhteiden ja reflektion rakentajana

Erityisesti soveltavan tutkimuksen rahoittajat edellyttävät tutkimushankkeiden tulokseksi käytännön hyötyjä, esimerkiksi yhteiskehiteltyä käytännön työkalua, ratkaisua tai helpotusta tutkittavaan ongelmaan sekä syvällistä ilmiön ymmärrykseen perustuvaa tieteellistä julkaisua (Saari, Hasu, Honkaniemi, Tuominen, Kallio & Lehtonen 2017). Myös tämä asettaa tutkittavat organisaatiot omalla tavallaan symmetrisempään suhteeseen tutkimuksen kannalta. Hyötyjä ja keskinäistä vuoropuhelua tutkimuslöydöksistä on osoitettava jo tutkimushankkeen kuluessa, ei vasta vuosien viiveellä raportoitavissa tieteellisissä artikkeleissa. Esittelemme esimerkkinä tutkijan ja tutkimukseen osallistuvan vuoropuhelua edistävän Empatia -videoreflektiomenetelmän, joka toimi vanhustyön hoitajien havainnoivassa tutkimuksessa keinona ottaa hoitaja mukaan tutkijan rinnalle refleктоimaan ja oppimaan omasta toiminnastaan.

Empatia-videoreflektiomenetelmä oppimisen mahdollisuutena

Menetelmän keskiössä on tunnistaa vanhushoivan kannalta olennaista empatian ilmenemistä hoitajan työssä. Empatia tarkoittaa kykyä kuvitella itsensä toisen asemaan ja omaksua hänen näkökulmansa (esim. Piaget 1932; Van Dijke, Van Nistelrooij, Bos & Duyndam 2020). Empaattisen vastavuoroisen suhteen luominen hoitajan ja asiakkaan välille tekee hoivasta tekemisen arvoista. Aikaisemman tutkimuksen perusteella olimme tunnistaneet, että ikääntynyt asiakas voi pystyä säilyttämään sosiaaliset kontaktinsa ja identiteettinsä, jos hoitaja tuntee hänet ja hänen elämänhistoriansa (Fazio, Pace, Flinner & Kallmyer 2018). Välittäminen, kuten empatia, edellyttää tietoa (Hamington, 2018), ja tieto toisesta ihmisestä voi auttaa hoitajaa ymmärtämään asiakasta aktiivisena, yhteiseen tekemiseen ja sosiaalisiin kontakteihin kykenevänä henkilönä, ei (vain) lääketieteellistä hoitoa tarvitsevana potilaana (Nolan, Davies, Brown, Keady & Nolan 2004).

Menetelmä perustuu Clot'n (2009) kehittämään *Clinic of Activity* -malliin. Keski- tymmme siihen, miten empatian mahdollisuus ilmenee jokapäiväisessä työssä, miten voimme tukea hoitajaa tunnistamaan näitä tilanteita ja oppimaan niistä ja lopuksi siihen, miten empaattisia vuorovaikutustilanteita voidaan kehittää ja miten opittua voidaan jakaa ja kehittää edelleen koko työyhteisön kanssa. Empatia-videoreflektio- menetelmän teoreettiset lähtökohdat on kuvattu tarkemmin toisaalla (Levonius & Saari 2023), mutta kuvaamme seuraavassa menetelmän vaiheet ja kommentoimme erityisesti sitä, millainen merkitys kullakin vaiheella on tutkijan ja tutkittavan suhteeseen.

Empatia-videoreflektiomenetelmä koostuu neljästä vaiheesta: 1. Havainnointi, 2. Valinta, 3. Reflektio ja 4. Oppiminen (kuvio 6.1.).

Kuvio 6.1. Empatia- videoreflektiomenetelmän vaiheet (Levonius & Saari, 2023)

Havainnointi

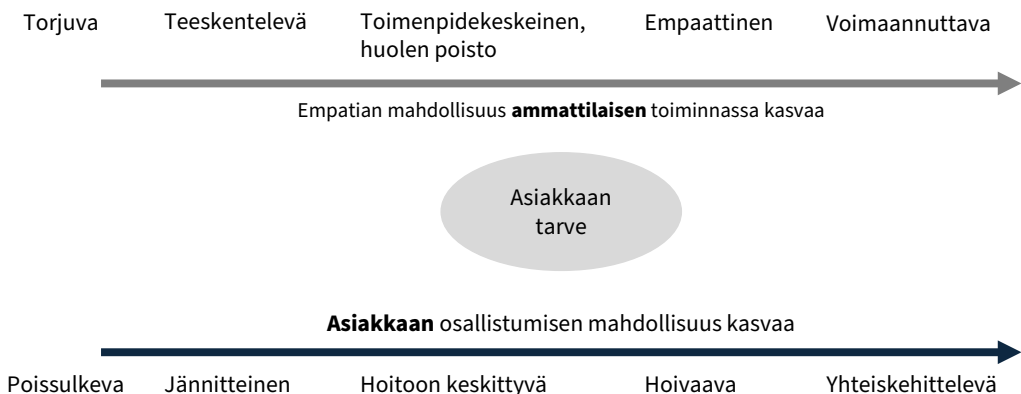
Kun haastattelimme kotihoidossa tai ympärivuorokautisessa hoivassa työskenteleviä hoitajia, kysyimme heiltä haastattelun lopussa, olisivatko he kiinnostuneita olemaan havainnoitavina yhden työvuoron ajan. Keskustelimme mukaan suostuneiden hoitajien kanssa, mikä työvuoro olisi tutkimuksen kannalta kiinnostava ja missä asiakas- kohtaamisia olisi mahdollisimman paljon. Kerroimme, että havainnoinnin jälkeen havainnoitu hoitaja pääsee katsomaan videoita ja kommentoimaan, mitä ajatteli ja mitä ajatuksia tilanteet herättivät. Käytännössä pääsy kentälle edellytti sitä, että hoitajat tiedottivat itse tulevasta havainnointipäivästä ja tutkimuksen tarkoitukses- ta asiakkaitaan, koska meillä ei ollut pääsyä asiakastietoihin. Annoimme hoitajien tueksi tutkimustiedotteen, suostumuslomakkeet sekä lyhyen noin 3 min videon, jossa kerroimme tutkimuksesta ja havainnoinnista lyhyesti ja selkokielisesti. Havainnoita- vaksi suostuneet hoitajat näkivät suuren vaivan saadakseen kirjallisen suostumuksen iäkkäiltä asiakkailtaan. Osa hoitajista vieraili omalla ajallaan asiakkaan luona, kertoi

tutkimuksesta ja pyysi suostumuksen. Osa hoiti tiedottamisen osana kotikäyntejään. Ympäri vuorokautisessa hoivassa hoitajat soittivat asukkaiden läheisille ja kertoivat tutkimuksesta, lähettivät suostumuslomakkeet ja vastaanottivat ne. Havainnointipäivän aluksi kävimme yhdessä hoitajan kanssa läpi kodit, joihin saimme tulla ja asukkaita koskevat vuorovaikutushetket, joita saimme seurata sen mukaan, keitä suostumus havainnointiin oli etukäteen saatu. Meistä tuntui, että olimme saaneet hoitajan kuin kanssatutkijaksi ja havainnoinnin aloittaminen tuntui luontevalta.

Videoimme havainnoinnin aikana hoitajan ja asiakkaan välisiä vuorovaikutustilanteita ja hoitajan toimintaa. Kaikissa havainnoinneissa käytimme huomaamaton toimintakameraa, joka mahtuu kämmenelle. Asiakkaat kysyivät, keitä olimme ja kerroimme vielä lyhyesti, mitä tutkimusta teimme ja miksi olemme tänään hoitajan mukana. Kotikäynneillä tutkijoita oli vain yksi, mutta hoivakodeissa kaksi, koska samanaikaisia tapahtumia oli enemmän.

Video-otteiden valinta

Havainnointipäivän loppuun sovimme hoitajan kanssa noin 1–2 viikon päähän tapaamisen, jossa katsoimme yhdessä valittuja videoklippejä asiakasvuorovaikutustilanteista. Valitsimme pohdittavaksi sellaisia vuorovaikutustilanteita (esimerkiksi joksikaisesta asiakaskohtaamisesta yhden otteen), jossa korostuu erityisesti empaattinen välittäminen tai joissa on tunnistettavissa empaattisen kohtaamisen mahdollisuus. Olimme tutustuneet hoitajien asiakasvuorovaikutusta koskeviin aikaisempiin tutkimuksiin ja muodostaneet sen perusteella jatkumon torjuvasta vuorovaikutuksesta toisen tarpeen huomioivaan, empaattiseen ja yhteisiä tekoja tekevään toimintaan (Kuvio 6.2.).

Kuvio 6.2. Vuorovaikutuksen ulottuvuudet ammattilaisen ja asiakkaan kohtaamisessa (Levonius & Saari 2023)

Käytimme tätä jaottelua apuna video-otteiden valinnassa. Koska jatkumo on koostettu monesta tutkimuksesta, näytimme sitä myös tutkittaville hoitajille videoreflektiotilanteen lopussa ja pyysimme kommentoimaan, vastaako se heidän käsitystään. Reak-

tiot jaotteluun olivat hyvin myönteisiä, nyökkäyksiä, mikä voi kuvastaa myös sitä, että he ehkä kunnioittivat tutkimuksissa tuotettua tietoa, eivätkä rohjenneet sitä haastaa. Jotkut hoitajat asettivat oma-aloitteisesti juuri reflektoidut vuorovaikutustilanteet jännälle mielestään parhaiten tilannetta kuvaavaan kohtaan.

Videoreflektio

Reflektiovaihe on henkilökohtainen ja herkkä tilanne, jossa ovat läsnä vain hoitaja ja tutkijat. Esitimme reflektiovaiheessa valitut video-otteet havainnoidulle hoitajalle yksi kerrallaan. Hoitaja katsoi video-otteet, ja jokaisen videon jälkeen kävimme tutkijan johdolla keskustelun arvostavan haastattelutekniikan (Cooperrider & Whitney 2000; 2005) tukemana.

Empatia-menetelmässä muokkasimme haastattelutekniikan kolmeen vaiheeseen: Tutki, unelmoi ja kehitä. Aluksi hoitaja kuvailee vuorovaikutustilannetta omasta ja asiakkaan näkökulmasta, kertoi, mikä meni hyvin ja mitä hän tiesi asiakkaasta etukäteen. Tämän jälkeen rohkaisimme hoitajaa kuvittelemaan, millainen olisi vielä parempi vuorovaikutustilanne. Lopuksi hoitaja sai kehittää tilannetta ja miettiä, miten hän voisi jakaa hyvän empaattisen vuorovaikutuksen tavan kollegoilleen, jotta hekin voisivat oppia siitä. Keskustelu tallennettiin tutkimusaineistoksi.

Empatia-menetelmän avulla autoimme hoitajaa ilmaisemaan ja pohtimaan tunteitaan ja ajatuksiaan, jotta hän ymmärtäisi empaattisen kohtaamisen mahdollisuudet. Keskustelimme siitä, miten asiakkaan hyvinvointiin vaikutetaan jokaisessa kohtaamisessa. Yhdessä videoreflektiossa hoitaja nauroi nähdessään omaa toimintaansa videolta. Tämän kokeneen hoitajan mielestä hän näytti hullunkuriselta seistessään istuvan vanhuksen vieressä. Hoitaja itse pohti, että vastaavissa tulevilla tilanteilla hänen on istuttava alas, jotta hän voi katsoa vanhusta silmiin.

Oppiminen työyhteisössä

Lupasimme proseduraalisen tutkimusetiikan mukaisesti hoitajille, että emme näytä video-otteita heidän työstään muille kuin heille itselleen. Jotta koko työyhteisö voisi silti oppia hyvistä vuorovaikutuskäytännöistä, kutsuimme havainnoitujen hoitajien työyhteisöt työpajaan. Havainnoitujen hoitajien anonymiteetin varmistamiseksi muutimme havainnoidut episodit ja reflektioaineiston anonyymeiksi kuvauksiksi. Kirjoitimme vuorovaikutustilanteet lyhyiksi, sivun mittaisiksi teksteiksi, jotka sisältävät sekä kuvauksen itse vuorovaikutustilanteesta että sitä koskevan reflektion oivallukset. Työpajojen tavoitteena oli ymmärtää, mikä tekee vuorovaikutuksesta empaattista ja miksi se on merkityksellistä. Lisäksi yhteisessä keskustelussa oli mahdollisuus nostaa esiin sellaisia yksilöllisiä toimintatapoja, joista koko työyhteisö voisi oppia. Esittelimme kuvaukset yksi kerrallaan ja sen jälkeen pienryhmissä pohdittiin:

- Mikä tilanteesta tuntuu toimivan hyvin?
- Millaiset asiat luovat empatiaa hoitajan ja asukkaan välille tässä tilanteessa?
- Mitä tilanteesta voi oppia?

Anonymisointi toimi sikäli onnistuneesti, että välttämättä edes hoitaja itse ei enää tunnistanut kenen havainnoitavan toiminnasta oli kyse, ja näin voitiin keskittyä itse havaintoon ja siitä oppimiseen. Toisaalta, kun oli kyse hyvistä ja onnistuneista hetkistä, havainnoitavat menettivät mahdollisuuden kokea ylpeyttä toiminnastaan muiden edessä.

Merkitys hoitajalle ja tutkijalle

Empatia-videoreflektiomenetelmä antoi hoitajalle itselleen mahdollisuuden huomata, missä hän on hyvä omassa työssään. Hyvän ja empaattisen vuorovaikutuksen huomaaminen hektisessä työssä voi auttaa lisäämään myös hoitajan työhyvinvointia. Hyvien käytäntöjen jakaminen laajemmin työyhteisön kesken sekä niistä yhdessä oppiminen voivat lisätä koko työyhteisön hyvinvointia, parantaa kaikkien hoitajien mahdollisuutta kokea empatia sekä kehittää työtä aiempaa empaattisempaan, ihmisläheisempään suuntaan.

Halusimme menetelmän avulla tehdä näkyväksi ja keskustella hoivatyön arvokkaimmasta ytimestä. Empatia-videoreflektiomenetelmä mahdollistaa pysähtymisen teknologisoituvassa vanhustenhoivassa (Levonius & Saari 2023), jossa hoitajien työtehtävien autonomisuutta ja asiakkaiden määrää ohjataan ulkoapäin (Karhinen, Oinas, Tammelin, Hämäläinen, Hirvonen, Mustola, Rantala & Taipale 2021). Hyvien vuorovaikutuskäytäntöjen näkyväksi tekeminen voi auttaa hoitajia näkemään oman työnsä merkityksen kiireisessä ja hektisessä arjessa.

Video-otteiden näyttäminen hoitajille teki heistä kanssatulkitsijoitamme. Pysyimme täydentämään käsitystämme sellaisista asioista, joista emme pystyneet kysymään havainnoinnin yhteydessä. Esimerkiksi, miten hoitaja itse näki tilanteen saman asiakkaan hoidon jatkumossa, oliko tilanne tyypillinen vai poikkeuksellinen tai millä tavoin ja missä mielessä hoitaja tunsii asiakkaan etukäteen; kuvailiko hän asiakkaan sairaus- vai elämänhistoriaa ja miksi puheenaiheet muotoutuivat juuri havainnointihetken kaltaisiksi.

Esimerkki reflektiosta

Esitämme seuraavassa esimerkin, miten tiivistimme ja anonymisoimme videoidun havainnointitilanteen työyhteisössä keskusteltavaksi ja millaisia kommentteja se synnytti.

Kotihoitokäynnin aloitus

Asiakas istuu kotonaan piirongin pöydän ääressä. Hoitaja seisoo vieressä maski kasvoillaan ja kädet selän takana. He ovat ennestään tuttuja toisilleen. Asiakas kertoo edellisten hoitajien käynneistä kriittiseen sävyyn ja hoitaja asettuu polvilleen lattialle, kuuntelee, myötäilee ja katsoo istuvaa asiakasta hiukan yläviistoon.

Asiakas: Kaikenlaisia hoitajiahan täällä käy – eri puolilta maailmaa.

Hoitaja: Niin muistatko, mistä minä olen kotoisin?

Hoitaja kiusoittelee, etkö muista? Asiakas avaa piirongin pöytäkannella karttakirjan ja hoitaja sanoo olevansa xx-maasta. Hoitaja siirtyy asiakkaan viereen ja kumartuu karttakirjan äärelle. He etsivät xx-maan kartalta ja hoitaja osoittaa kartasta, mistä on kotoisin.

Asiakas: Kylläpä tulet kaukaa.

Nauravat yhdessä.

Asiakas muistelee historian tapahtumia kyseisestä maasta. Hän kertoo maassa vaikuttaneesta ihmisestä. Hoitaja myötäilee, kysyy lisää.

Hoitaja: Voi. Miten sä muistat nämä kaikki vaikeat nimet? Ilmankos muistat minunkin nimen niin hyvin.

Hoitaja kertoo **reflektiossa**, että asiakas on todella kiinnostunut eri maista. Hän kertoo, kuinka asiakas ei pidä siitä, että hoitaja menee suoraan asiaan ja kysyy, onko hän syönyt ja ottanut lääkkeitä. Hoitaja kertoo, kuinka hänellä on tapana jutustella ensin kaikkea muuta, kotimaa on ollut aiemminkin puheenaiheena. Hän huomaa, kuinka tärkeää asiakkaalle on, että häntä kuunnellaan. Tilanne tuntui hänestä hyvältä ja kun juttu luisti, hän osasi jo ennakoita, että asiakas antaa hänen lämmittää hänelle myös ruuan (mitä hän joskus estelee tai mistä kieltäytyy). Hoitaja kertoo, että saattaa kirjata vasta toimistolla. Mieluummin hän käyttää aikaa keskusteluun asiakkaalla tai kirjaa tarvittavat, kun asiakas ei huomaa.

Tilanteessa maahanmuuttajataustainen hoitaja, joka puhuu täydellistä suomea, tekee erilaisuudesta, eri maasta tulemisestaan resurssin ja voimavaran, joka johtaa kiinnostaviin yhteisiin keskusteluihin. Anonymisoinnin vuoksi työyhteisön versiossa ei paljastettu, että kyse on toisesta kulttuurista tulleesta hoitajasta. Hoitajalla oli oma-peräinen tapa polvistua ja katsoa asiakasta pikemminkin alaviistosta kuin yläviistosta silmiin, mikä voi tuntua asiakkaasta arvostavalta. Vastaavaa asemointia suhteessa asiakkaaseen ei ollut muissa hoitajahavainnoinneissa. Reflektiossa käy myös ilmi, kuinka tietoisesti hoitaja käyttää aikaa tähän kohtaamiseen ilman painetta suorittaa kotikäynnille annetut tehtävät, kuten lounaan lämmittäminen. Silti hyvä ilmapiiri luo pohjaa sille, että kotikäynnin tehtävät tulevat tehdyksi sujuvasti ja hyvässä hengessä keskustelun jälkeen tai sen aikana.

Työpajan oivallukset

Työpajassa osallistujat pohtivat, mikä teki tilanteesta hoitajan ja asiakkaan välillä empaattisen. Ryhmä tuli siihen tulokseen, että hoitaja tuns selvästi asiakkaan ja hänen kiinnostuksen kohteensa. Työpajassa ote herätti arvostusta ja polvilleen asettumista pidettiin luontevana eleenä. Kuten ryhmäkeskustelussa todettiin: "Niin että me menään konkreettisesti samalle tasolle sen asiakkaan kanssa. Niin, se on varmaan yksi keino päästä eteenpäin." Ryhmä tunnisti myös, että on tärkeää keskittyä ensin asiakkaan kuuntelemiseen sen sijaan, että siirryttäisiin suoraan hoitotoimenpiteisiin tai kysyttäisiin, onko asiakas ottanut lääkkeensä. Ryhmätyön purkutilanteessa hoitajan

kollega pohti, kuinka esimerkissä näkyy hoitajan sitoutuneisuus hoivan alkuperäiseen asiaan, eli asiakkaan tarpeen tyydyttämiseen:

Tässä ehkä tulee esiin se, että hoitajan sitoutuneisuus siihen omaan työhön, että tää on ruuan lämmityskäynti. Tästä käynnistä selviäisi kymmenessä minuutissa, jos käyt lämmittämässä sen ruuan tai jos asiakas kieltäytyy ruuan lämmittämisestä, lähdet pois sieltä, koska asiakas kieltäytyy. Kun tässä hoitaja näkee vaivaa sen eteen, että asiakas todella saa ruuan.

Koko työyhteisön keskustelussa hyvinvointiriskinä pidettiin hoitajan tapaa kirjata asiakkaan tilannetta ylös mahdollisesti käyntien ulkopuolella:

Luultavasti hän on yksi niistä hoitajista, jotka ovat aina täällä toimistossa ylimääräistä aikaa, kirjoittavat asiakaskäyntejä ylös, milloin ja missä haluavat, kun tämä (asiakkaan kohtaaminen) on se tärkein asia.

Lopuksi sekä esihenkilöt että hoitajat kehuivat, kuinka palkitsevia esimerkit olivat olleet. Kuten yksi esihenkilö asian ilmaisi:

Tämä on niin perusasia, että nyt kun se tuodaan tähän esiin niin sä... tai tulee varmaan hyvän olon tuntemuksia itsellekin, että tekee hyvää työtä, että riittää ihan tää pelkkä kuuntelu ja läsnäolo asiakkaan luona, että sillä on tosi iso merkitys.

Eräs työntekijä ehdotti myös, että näistä havainnointitilanteista voitaisiin jopa tehdä huoneentaulu tai keskustella niiden pohjalta hyvästä hoivasta uusia hoitajia perehdytettäessä. Sekä työpajojen yhteiskeskustelut että näytteet hoitajien hyvistä käytännöistä avaavat vanhushoivan merkitystä, jolloin keskeinen kysymys on, miksi kyseistä työtä tehdään. Lisäksi näytteet osoittavat vanhushoivan kehityssuuntaa. Tällöin keskeisiä kysymyksiä ovat se, mihin suuntaan työtä pitää kehittää tulevaisuudessa sekä se, mikä on arvokasta. Parhaimmillaan käytäntöön suuntautunut soveltava tutkimus tuottaa juuri tällaista tutkimuskohteiden oppimista tukevaa tuotosta, jonka kautta työyhteisö voi keskustella miten, miksi ja mihin suuntaan työtä tulisi kehittää (Saari ym. 2017).

Voimauttavan etnografian piirteet

Olemme esittäneet luvussamme tutkijan ja osallistujan välistä suhdetta luottamukseen perustuvana ja voimauttavana nojautuen feministiseen hoivan etiikkaan ja relationaaliseen tutkimusetiikkaan. Taulukossa 6.1. on kysymyksiä, jotka auttavat tutkijaa pohtimaan suhdettaan tutkimuksen osallistujiin.

Taulukko 6.1.: Voimauttavassa etnografiassa huolehdittavat näkökulmat (mukaillen Kloetser 2023)

Tutkimuksen vaihe	Pohdittavat kysymykset
Kentälle pääsyn neuvottelu ja kentällä oleminen	Mitä tutkimus merkitsee tutkimukseen osallistuville? Miten tutkimuksen tavoite hyödyttää heitä? Miten teen tutkimuksen tavoitteen ymmärrettäväksi? Miten kerron tutkimuksesta havainnoinnin ja haastattelujen yhteydessä?
Aineiston tulkinta	Miten ja missä muodossa voin antaa osallistujille palautetta heidän työtään koskevasta aineistosta? Miten otan osallistujien kommentit käyttämiini haastatteluotteisiin? Miten turvaan heidän anonymiteettinsä? Miten voin ottaa osallistujien tulkinnan huomioon tapahtumista? Miten huolehdin mahdollisimman erilaisten näkökulmien ja toimijoiden äänen esiin tulemisen? Kenen näkökulmasta teen tulkinnan? Miten otan huomioon vallitsevat valta-asetelmat? Tuonko tulkinnoissa esiin poikkeavan, uuden ja hauraan vai yleisen ja toistuvan? Miten otan vastaan tutkimukseen ja tulkintoihin kohdistuvan kritiikin?
Tutkimuksen raportointi	Voinko ottaa tutkimukseen osallistujia mukaan kirjoittamaan tutkimustuloksista? Millä tavoin kerron tutkimustuloksista tutkimalleni työyhteisölle laajemmin? Miten popularisoin tutkimustulokset ymmärrettäväksi laajemmalle yleisölle?
Suhde tutkimuksen päätyttyä	Miten huolehdin julkaisujen lähettämisestä tutkimukseen osallistuville varsinaisen tutkimuksen päätyttyä? Miten osallistun tutkimustuloksista viriävään julkiseen keskusteluun?

Yhteenveto

Luvussamme kuvasimme, miten vallitseva proseduraalisiin sääntöihin perustuva tutkimusetiikka ei riittävästi tue etnografisen tutkimuksen vaatimuksia, joissa tutkijan ja osallistujan välinen suhde perustuu keskinäiseen luottamukseen, yhteistyöhön ja yhteisiin tulkintoihin todellisuudesta. Esitimme vaihtoehtona relationaalisen tutkimusetiikan, joka mahdollistaa sekä tutkijoiden että tutkittavien oppimisen ja yhteisen tiedon muodostamisen. Tällaisessa voimauttavassa etnografiassa tutkija luo empaattisen suhteen tutkittaviin.

Esitimme kehittämämme Empatia-videoreflektiomenetelmän esimerkkinä voimauttavan etnografian tekemisestä. Menetelmässä annetaan tutkittaville mahdollisuus kuvatun videoaineiston tulkintaan ja taustoittamiseen, sekä tilanteen merkityksen ja vaihtoehtoisten kehityskulkujen pohdintaan. Kun tutkimukseen osallistujat tekevät oivalluksia omasta toiminnastaan, samalla tutkijoiden ymmärrys ilmiöstä syvenee. Olemassa olevan hyvän näkeminen oman työn arjessa sekä uusien oivallusten tekeminen voimauttaa työntekijää ja antaa kokemuksen, että omaa työtään voi kehittää ja sitä kautta työhyvinvointia voi parantaa.

Käytännössä etnografista tutkimusta tekevät joutuvat sovittamaan kahta erilaista tutkimuseettistä käsitystä toisiinsa ja jättävät relationaaliseen eettisyyskäsitykseen perustuvan näkemyksensä raporttoimatta. Kuitenkin relationaalisen tutkimusetiikan mukainen toiminta, jossa rakennetaan luottamussuhdetta ja käytännön tasolla huolehditaan eettisyydestä koko hankkeen ajan tutkimukseen osallistuvien kanssa, voi olla edellytys sille, että kentälle pääsy ja tutkimuksen raportointi ylipäänsä on ollut mahdollista (Pollock 2012).

Tutkimuksen osallistujat saattavat joutua näkemään paljon vaivaa (sisäiset neuvottelut, suostuttelut jne.) sen eteen, että tutkijat pääsevät tutkimuskohteeseen ja aineiston kerääminen on ylipäättään mahdollista. Miten heidän panostaan arvostetaan ja miten se osoitetaan heille? Valitettavan usein tutkijat suuntaavat tarmonsä aineiston keräämisen jälkeen tieteelliseen raportointiin ja vuorovaikutus kentän kanssa sivuutetaan. Tämä ei ole eettisesti kestävää. Koimme esimerkiksi vanhustyön hoitajien kanssa tutkiessamme, että ilman lupaustamme näyttää videoita heidän omasta työstään heille itselleen, heillä ei olisi ollut riittävästi motivaatiota osallistua tutkimukseen. Etnografista tutkimusta tekevän tutkijan on joka tapauksessa olennaista pohtia, miten hänen suhteensa tutkittaviin vaikuttaa tutkimusaineiston laatuun, siitä tehtäviin johtopäätöksiin ja tulkintoihin.

- Kertaluontoinen tutkimuksen eettisyyden varmistaminen ennen kentälle pääsyä ei ole eettisesti kestävä eikä riittävä toimintatapa etnografisessa tutkimuksessa.
- Etnografisen tutkimuksen tekeminen edellyttää tutkijalta luottamuksen rakentamista tutkimuksen osallistujien kanssa koko tutkimusprosessin ajan. Tutkimuksiin osallistuville tulee tarjota mahdollisuuksia ottaa kantaa tutkijan tekemiin tulkintoihin ja saada tietoa tutkimuksen tuloksista.
- Työtä havainnoitaessa on kiinnitettävä huomiota myös myönteisiin poikkeamiin ja rutiineihin.
- Hyvien toimintatapojen reflektointi yhdessä tutkimukseen osallistujien kanssa voi voimauttaa tutkimukseen osallistujia ja heidän työyhteisöjään. Etnografiset havainnot voivat tehdä näkyväksi ja vahvistaa heidän sellaisia yksilöllisiä ja tilannekohtaisia toimintatapojaan, jotka voisivat kadota työn muutoksessa.
- Esimerkiksi nostimme esiin hyvän hoivan käytäntöjen ja empaattista kohtaamista edistävien rutiinien tunnistamisen hoitajien työssä ja niiden reflektoinnin Empatia-videoreflektiomenetelmän tukemana.

Kirjallisuus

- Beauchamp T.L. & Childress J.F. (2001). *Principles of Biomedical Ethics*. Viides painos. NewYork: Oxford University Press.
- Clot, Y. (2009). Clinic of activity: The dialogue as an instrument. Teoksessa Annalisa Sannino, Harry Daniels & Kris D. Gutiérrez (toim.) *Learning and Expanding with Activity Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 286–302. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511809989.019>
- Costley, C., Elliott G. & Gibbs, P. (2010). *Doing Work Based Research*. Lontoo: Sage.
- Cooperrider, D. & Whitney, D. (2000). A positive revolution in change: appreciative inquiry. Teoksessa David L. Cooperrider, Peter F. Sorensen Jr., Diana Whiney & Therese F. Yaeger (toim.) *Appreciative Inquiry: Rethinking Human Organization Towards a Positive Theory of Change*. Champaign: Stipes Publishing, 3–27.
- Cooperrider, D. & Whitney, D. (2005). *Appreciative Inquiry: A Positive Revolution in Change*. San Francisco: Berrett-Koehler.
- Denzin, N.K. (1997). *Interpretive ethnography. Ethnographic practices for the 21st century*. Thousand Oaks: Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781452243672>
- Edwards, R. & Mauhtner, M. (2012). Ethics and Feminist Research: Theory and Practice. Teoksessa Melanie Mauthner, Maxine Birch, Julie Jessop & Tina Miller (toim.) *Ethics in Qualitative Research*. Lontoo: Sage Publications, 15–31. <http://dx.doi.org/10.4135/9781849209090.n1>
- Engeström, Y. & Sannino, A. (2021). From mediated actions to heterogenous coalitions: four generations of activity-theoretical studies of work and learning. *Mind, Culture, and Activity* 28(1), 4–23, <https://doi.org/10.1080/10749039.2020.1806328>
- Fazio, S., Pace, D., Flinner, J. & Kallmyer, B. (2018). The Fundamentals of Person-Centered Care for Individuals with Dementia. *Gerontologist* 58(S1), 10–19. <https://doi.org/10.1093/geront/gnx122>
- Gherardi, S. (2023). The fluid affective space of organizational practices. *Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal* 18(5), 1–19. <https://doi.org/10.1108/QROM-07-2022-2368>
- Gherardi, S. (2019). Theorizing affective ethnography for organization studies. *Organization* 26(6), 741–760. <https://doi.org/10.1177/1350508418805285>
- Hamington, M. (2018). Care, competency, and knowledge. Teoksessa Merel Visse & Tineke A. Abman (toim.) *Evaluation for a caring society*. Charlotte: Information age publishing, 27–48.
- Held, V. (2006). *The ethics of care: Personal, political, and global*. New York: Oxford University Press. <http://dx.doi.org/10.1093/0195180992.001.0001>
- Hietala, O., Kulmala, M., Mietola, R., Sotkasiira, T. & Turja, M. (2023). Tutkimuskohteesta tutkimuksen toteuttajaksi: vertaisuuden rakentuminen kanssatutkimuksessa. Teoksessa Meri Kulmala, Sanna Spišák & Satu Venäläinen (toim.) *Kanssatutkimus. Ihanteet ja käytännöt*. Tampere: Tampere University Press, 89–105. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-042-7>

- Hämäläinen, A. (2020). Responses to vulnerability: care ethics and the technologisation of eldercare. *International Journal of Care and Caring* 4(2), 167–182. <https://doi.org/10.1332/239788220X15833753877589>
- Hämäläinen, A. (2024). *Encountering the other – Care ethics and the technologisation of care of older persons*. University of Jyväskylä Dissertations. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/94721>
- Josselson, R. (2007). The ethical attitude in narrative research: Principles and practicalities. Teoksessa D. Jean Clandinin (toim.) *Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology*. Thousand Oaks: Sage, 537–566. <https://psycnet.apa.org/doi/10.4135/9781452226552.n21>
- Karhinen, J., Oinas, T., Tammelinen, M., Hämäläinen, A., Hirvonen, H., Mustola, V., Rantala, E. & Taipale, S. (2021). *Vanhustyö ja teknologia: Jyväskylän yliopiston vanhustyön kyselytutkimus 2021: Katsaus tutkimusaineistoon*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Keller, J. & Kittay, E. F. (2017). Feminist ethics of care. Teoksessa Garry, A., Khader, S. J. & Stone, A. (toim.) *The Routledge companion to feminist philosophy*. Lontoo: Routledge, 540–555. <https://doi.org/10.4324/9781315758152>
- Kloetzer, L. (2023). Beyond procedural ethics: a four-level architecture for research ethics in qualitative research. Teoksessa Eleftheria Tseliou, Carolin Demuth, Eugenie Georgaca & Brendan Gough (toim.) *The Routledge International Handbook of Innovative Qualitative Psychological Research*, 327–343. <https://doi.org/10.4324/9781003132721>
- Koivisto, T., Koskela, I., Saari, E., & Ruusuvaara, J. (2022). Digitaalinen toiminnanohjausjärjestelmä – tukea vai rajoitteita vanhushoivatyölle? *Gerontologia* 36(3), 239–254. <https://doi.org/10.23989/gerontologia.113900>
- Koskela, I., Käsälä, M., & Saari, E. (2023). Teknologian vai ihmisen ehdoilla? Toiminnanohjausjärjestelmän käytön ja hyvän hoivan yhteensovittamisen keinot kotikäyntejä tekevien hoitajien arjessa. *Työelämän tutkimus* 21(3), 362–386. <https://doi.org/10.37455/tt.122274>
- Kovalainen, A. & Rhodes, Carl (2021). Crisis of care: a problem of economization, of technologization or of politics of care. Teoksessa Lise Lotte Hansen, Hanne Marlene Dahl & Laura Horn (toim.) *A care crisis in the Nordic welfare states? Care work, gender equality and welfare state sustainability*. Bristol: Policy Press, 60–79. <http://dx.doi.org/10.46692/9781447361374.005>
- Kröger, T. (2019). Looking for the Easy Way Out: Demographic Panic and the Twists and Turns of Long-Term Care Policy in Finland. Teoksessa Tian-kui Jing, Stein Kuhnle, Yi Pan, & Sheying Chen (toim.) *Aging Welfare and Social Policy: China and the Nordic Countries in Comparative Perspective*. International Perspectives on Aging, 20. Cham: Springer International Publishing, 91–104. https://doi.org/10.1007/978-3-030-10895-3_6
- Levonius, V. & Saari, E. (2023), “Empatia-video reflection method for reflecting on empathic interactions between care worker and client”. *Journal of Workplace Learning* 35(8), 713–731. <http://dx.doi.org/10.1108/JWL-11-2022-0144>
- Levonius, V. & Sivunen, A. (2024). Care workers in elder care: the Four Flows of constituting care organizations on social media. *Communication Research and Practice* 10(1), 60–75. <https://doi.org/10.1080/22041451.2023.2275817>

- Meriluoto, T. & Litmanen, T. (2019). Pelastaako osallistaminen demokratian? Teoksessa Taina Meriluoto & Tapio Litmanen (toim.) *Osallistu! Pelastaako osallistaminen demokratian?* Tampere: Vastapaino, 7–28.
- Noddings, N. (1984). *Caring: A feminine approach to ethics and moral education*. Berkely and Los Angeles: University of California Press.
- Nolan, M. R., Davies, S., Brown, J., Keady, J., & Nolan, J. (2004). Beyond 'person-centered' care: a new vision for gerontological nursing. *Journal of clinical nursing*, 13, 45–53. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2702.2004.00926.x>
- Piaget, J. (1932). *The moral judgement of the child*. Lontoo: Kegan Paul.
- Pickering, L. & Kara, H. (2017). Presenting and representing others: towards an ethics of engagement. *International Journal of Social Research Methodology* 20(3), 299–309, <https://doi.org/10.1080/13645579.2017.1287875>
- Pollock K. (2012). Procedure versus process: ethical paradigms and the conduct of qualitative research. *BMC Medical Ethics* 13, 25. <https://doi.org/10.1186/1472-6939-13-25>
- Robinson, H.A. (1994). *The Ethnography of Empowerment: The Transformative Power of Classroom interaction*. Bristol: The Falmer Press. <https://doi.org/10.4324/9780203973691>
- Saari, E., Hasu, M., Honkaniemi, L., Tuominen, T., Kallio, K. & Lehtonen, M. (2017). Co-development and retooling as new roles for applied research. Teoksessa Tiziana Russo-Spena, Christiana Mele & Maaria Nuutinen (toim.) *Innovating in practice: Perspectives and experiences*. Cham: Springer International Publishing, 463–486. https://doi.org/10.1007/978-3-319-43380-6_20
- Saari, E., Koskela, I., & Känsälä, M. (2024a). Breaking frames to create empathy: interaction between care practitioners and clients in homecare visits. *International Journal of Care and Caring* 1(aop), 1–17. <https://doi.org/10.1332/23978821Y2024D000000046>
- Saari, E., Koskela, I. & Känsälä, M. (2024b). Temporal orientations in human agency: A case of homecare practitioners as mobile phone users. *Information Technology & People* 38(8), 1–18. <https://doi.org/10.1108/ITP-12-2023-1291>
- Saari, E., Koivisto, T., Koskela, I., Känsälä, M., Rydman, V. & Turunen, J. (2022). *Enemmän aikaa empatialle? Hoivatyön teknologiavälitteinen viestintä ja työhyvinvointi*. Helsinki: Työterveyslaitos. Viitattu 26.3.2025. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-391-022-5>
- Sevenhuijsen, S. (1998). *Citizenship and the Ethics of Care: Feminist Considerations on Justice, Morality, and Politics*. Lontoo: Routledge.
- Sinha, S. & Back, L. (2014). Making methods sociable: dialogue, ethics and authorship in qualitative research. *Qualitative Research* 14(4), 473–487. <https://doi.org/10.1177/1468794113490717>
- Stacey, J. (1988). Can there be a feminist ethnography? *Women's Studies International Forum* (11)1, 21–27, [https://doi.org/10.1016/0277-5395\(88\)90004-0](https://doi.org/10.1016/0277-5395(88)90004-0).
- TENK (2023). *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan HTK-ohje 2023. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 2/2023. Viitattu 26.3.2025. https://tenk.fi/sites/default/files/2023-03/HTK-ohje_2023.pdf

- TENK (2019). *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakkoarviointi Suomessa*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2019. Viitattu 26.3.2025. https://tenk.fi/sites/default/files/2021-01/Ihmistieteiden_eettisen_ennakkoarvioinnin_ohje_2020.pdf
- Tronto, J.C. (1993). *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethic of Care*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003070672>
- Van Dijke, J., Van Nistelrooij, I., Bos, P., & Duyndam, J. (2020). Towards a relational conceptualization of empathy. *Nursing Philosophy* 21(3), <https://doi.org/10.1111/nup.12297>